

The background of the cover is a reproduction of the painting 'The Scream' by Edvard Munch. It depicts a figure in a dark, swirling sea, with a turbulent, orange and red sky above. The figure is in the foreground, looking upwards with a distressed expression, hands near their face. The sea is dark and turbulent, with a bridge railing visible in the foreground. The sky is a mix of vibrant orange, red, and yellow, with dark, swirling patterns below it.

Paul Cardan
(Cornelius Castoriadis)

Bolsjevism, byråkrati!

Bokförlaget Skarv

Originalets titel: *Le rôle de l'idéologie bolchévik dans la naissance de la bureaucratie*
Ursprungligen publicerad av *Socialisme ou Barbarie* 1964
Första svenska utgåva: *LIBERTAD* 1968
Översättning: Ingemar Johansson
Bokförlaget Skarv 2009

Paul Cardan
(Cornelius Castoriadis)

Bolsjevism, byråkrati!

Bokförlaget Skarv

Innehåll

Den ryska revolutionens betydelse	5
De fundamentala frågorna	7
De traditionella "svaren"	9
Byråkratin och den moderna världen	11
Arbetarklassens roll i den ryska revolutionen	15
Den bolsjevistiska politiken	18
Produktionsförvaltningen	21
Mål och medel	24
Noter	27

Den ryska revolutionens betydelse

Hur skulle diskussionen om den ryska revolutionen, dess problem, dess urartning och det samhälle som den slutligen frambragte, kunna anses avslutad? Av alla arbetarklassens revolutioner var det bara den ryska som var segerrik. Men det var också den som gick mot det allvarligaste och mest förståliga av alla arbetarklassens nederlag.

Pariskommunens fall 1871 – eller Budapestupprorets 1956 – visade att de proletära revolterna står inför oerhört stora organisatoriska och politiska problem, att en resning kan isoleras och att de härskande klasserna inte tvekar att gripa till vad för slags våld och barbari som helst, när det är deras makt som står på spel. Den ryska revolutionens bestämmelse tvingar oss emellertid inte bara till att beakta villkoren för en proletär seger utan också en sådan segers innebörd och möjliga öde; dess konsolidering, dess utveckling och de nederlagens frön som den måhända bär på – frön till ett nederlag långt mer vittgående än dem som orsakades av Versaille-trupperna och Krustjev-tanksen.

Eftersom den ryska revolutionen både besegrade de vita arméerna och dukade under för en byråkrati som den själv alstrat, ställer den oss inför problem av en annorlunda natur än dem som hör ihop med en beväpnad resnings taktik eller en korrekt analys av ett givet ögonblicks kraftmässiga förhållanden. Vi måste beakta naturen hos arbetarklassens makt och vad vi menar med socialism. Den ryska revolutionen kulminerade i ett system, där koncentrationen av ekonomin och myndigheternas totalitära makt samt exploateringen av arbetarna drevs till sin spets och skapade en extrem kapitalcentralisering och densamma förenande med staten. Den resulterade i något som var – och i många avseenden fortfarande är – det moderna exploaterande samhällets högst utvecklade och ”renaste” form.

Genom att den ryska revolutionen för första gången i historien omsatte marxismen i handling (bara för att strax efteråt framställa den i form av en vanställd karikatyr) gör den det möjligt för revolutionärer att förstå marxismen i högre grad än marxismen någonsin har gjort det möjligt att förstå ryska revolutionen.

Det samhällssystem som revolutionen frambragte har kommit att bli allt samtida – borgerligt såväl som marxistiskt – tänkandes prövosten. Det omintetgjorde det klassiska marxistiska tänkandet genom att fullborda det och fullbordade andra tankesystems djupaste innehåll genom att klart ådagalägga deras falskhet. Det efterrevolutionära byråkratiska samhället ger på grund av sin utbredning över en tredjedel av jordklotet, på grund av nyligen inträffade arbetares motstånd mot det, på grund av sina försök att reformera sig självt och på grund av schismen mellan dess ryska och kinesiska sektioner, upphov till fortlöpande aktuella frågeställningar. Den värld, i vilken vi lever, tänker och verkar, slungades in i sin nuvarande kurs i oktober 1917 av Petrograds arbetare och bolsjevik.

De fundamentala frågorna

Bland de otaliga frågor, som den ryska revolutionens öde väcker, finns två som utgör poler, kring vilka de andra kan grupperas.

Den första frågan är: vad för slags samhälle skapades genom revolutionens urartning? (Systemets natur och dynamik? Den ryska byråkratins innebörd? Dess relationer till kapitalismen och till proletariatet? Dess historiska roll och dess nuvarande problem?) *Den andra frågan* är: hur kunde en arbetarrevolution ge upphov till en byråkrati och hur gick detta till i Ryssland? Detta problem har vi tagit itu med på ett teoretiskt plan¹, men vi har inte talat mycket om de påtagliga historiehändelserna.

Det är nästan ogörligt att studera den speciellt dunkla period mellan oktober 1917 och mars 1921 under vilken revolutionens öde bestämdes. Det viktigaste för oss är att utröna frågan om i vad utsträckning de ryska arbetarna försökte ta kontrollen över sitt eget samhälle i sina egna händer? I vilken nivå stod deras medvetande och hur yttrade sig deras egen spontana aktivitet? Vad för slags attityd intog de till bolsjevikpartiet och till den gryende byråkratin?

Det är dessvärre inte arbetarna utan alltid "de andra" som skriver historia. Och dessa andra, vilka de sedan än må vara, existerar bara i den utsträckning som arbetarna förhåller sig passiva eller aktiva som underlag för "de andra". De "officiella" historikerna har mestadels varken ögon eller öron för arbetarnas spontana aktivitet. I bästa fall skryter de med menige mans aktivitet så länge som den "mirakulöst nog" råkar sammanfalla med deras egen kurs, men när den avviker därifrån, fördömer de den och tillskriver den de skummaste motiv. När t.ex. Petrograds anonyma arbetare flockades i bolsjevikpartiet eller när de under inbördeskriget mobiliserade sig själva, beskrevs de i passionerade ordalag av Trotskij, som senare skulle komma att kalla Kronstadt-myteristerna för "angivare" och "det franska högkvarterets legohjon". De "officiella" historikerna saknar de tanke kategorier – man skulle lika gärna kunna säga hjärnceller – som krävs för att förstå eller ens uppfatta denna aktivitet så som den verkligen förekommer. En aktivitet, som saknar ledare och program, institutioner och stadgar, förmår de inte beskriva

som något annat än "oroligheter" eller "oordning". Massornas spontana aktivitet tillhör genom själva begreppsbestämningen det som historien undertrycker.

Det är inte bara det att de dokumentära vittnesbörden om de händelser som intresserar oss är fragmentariska, eller ens att de var och är systematiskt undertryckta av den segerrika byråkratin. Viktigare är att de vittnesbörd vi har är oändligt mycket mer selektiva och snedvridna än några andra historiska bevis. Borgarnas reaktionära rytanden, socialdemokraternas nästa lika uppretade vittnesmål, anarkisternas förvirrade klagolåt, de allt enligt byråkratins behov periodiskt omskrivna officiella krönikorna, den trotskistiska historieskrivningen som bara är intresserad av att rättfärdiga sin egen tendens bakåt (och av att fuska bort den roll som trotskismen spelade vid urartningens första ansatser) – alla dessa har en sak gemensamt: de förbigår massornas spontana aktivitet; eller bevisar i bästa fall att en sådans existens var logiskt omöjlig.

Så sett är den information som Alexandra Kollontajs skrift² innehåller av oskattbart värde. För det första vittnar Kollontaj direkt om ett helt ryskt arbetarskiktets attityder till och reaktioner mot bolsjevikpartiets politik. För det andra visar hon att en stor del av den arbetarklass som utgjorde partiets bas var medveten om och bekämpade byråkratiseringen. Den som en gång läst detta dokument kan omöjligen fortsätta med att beskriva Ryssland av år 1920 som "ett rent kaos", som en enda stor "ruinhög", där Lenins idéer och bolsjevikernas "järnvilja" var de enda inslagen av ordning. Arbetarna hade egna förväntningar, vilka *inom* partiet tog sig uttryck i Arbetaroppositionen och *utom* detsamma i Petrogradstrejkerna och Kronstadtupproret. Det var nödvändigt för Lenin och Trotskij att krossa båda för att Stalin skulle gå segrande ur striden.

De traditionella "svaren"

Hur kom det sig att den ryska revolutionen alstrade en byråkrati? Det vanliga svaret (först framfört av Trotskij, senare adopterat av Stalins anhängare och, än senare, av Isaac Deutscher) går ut på att "förklara" ett "i grunden socialistiskt samhälles byråkratiska missbildningar" genom att påvisa att revolutionen bröt ut i ett underutvecklat land som utgjorde en omöjlig grund för socialismen, att Ryssland isolerats genom revolutionens sammanbrott i Europa (närmare bestämt i Tyskland 1919-20) och att inbördeskriget fullständigt ödelagt landet.

Detta svar skulle inte förtjäna ett ögonblicks beaktande, om det inte vore för att det är accepterat i vida kretsar och fortsätter att spela sin mystifierande roll. Det är hur som helst fullständigt missvisande.

Landets underutveckling, isolering och omfattande ödeläggelse – alla ofrånkomliga fakta – kunde lika gärna ha resulterat i revolutionens fullständiga nederlag och i den klassiska kapitalismens återinförande. Men vad frågan gäller är just varför något sådant enkelt nederlag inte drabbade revolutionen, varför den besegrade sina yttre fiender bara för att falla samman inifrån, varför urartningen tog den *speciella* form som ledde till byråkratins makt.

Trotskij's svar är, för att använda en bild, som att säga: "Den här patienten drabbades av TBC eftersom hans hälsa kraftigt försämrades." Men i så fall kunde patienten lika gärna ha dött. Eller drabbats av någon annan sjukdom. Varför drabbades han av denna *speciella* sjukdom? Vad som ska förklaras beträffande den ryska revolutionens urartning är varför den just var en *byråkratisk* urartning. Vilket inte kan göras genom att hänvisa till sådana generella faktorer som "underutveckling" och "isolering". Vi skulle i förbigående kunna påpeka att detta svar lär oss ingenting som vi inte skulle kunna lära oss överallt utanför Rysslands gränser. Den enda slutsats som kan dras av en sådan analys är att revolutionärerna bör sätta allt sitt hopp till att framtida revolutioner bryter ut i högre utvecklade länder, att de inte förblir isolerade och att inbördeskrig – överallt där de är möjliga – inte leder till kaos eller ödeläggelse.

Att de tolkningar av det byråkratiska fenomenet som utgår från begrepp som "underutveckling" och/eller "isolering" både är otillräckliga och otidsenliga bevisas av att byråkratin – faktiskt – under de senaste 20 åren har flyttat sina gränser långt bortom de ryska, att den har etablerat sig i länder som knappast kan kallas "underutvecklade" (Tjeckoslovakien och Östtyskland t.ex.) och av att den industrialisering som har gjort Ryssland till världens andra stormakt inte i något avseende har försvagat byråkratin.

Byråkratin och den moderna världen

Om vi vill förstå byråkratins framväxt som en allt mer betydelsefull klass i den moderna världen, så måste vi först och främst inse att den paradoxalt nog har vuxit fram hos samhällsutvecklingens två varandra motsatta ytterlighetsyttringar. Å ena sidan har den administrativa byråkratin vuxit fram som en helt naturlig produkt i de fullt utvecklade kapitalistiska samhällenas mognadsprocess. Å andra sidan har den uppstått som ett de underutvecklade ländernas "tvungna svar" på övergångsproblem i samband med deras industrialisering. Den ryska byråkratin utgör en speciell variant, som vi kommer att diskutera efter de två andra.

Västvärlden

I det första fallet är byråkratins uppkomst inget mysterium. Produktionens koncentration leder oundvikligen till att det inom industrin uppstår ett driftledningsskikt, vars kollektiva funktion är att skapa oerhörda ekonomiska enheter, vilka omöjligen kan styras av en enda individuell ägare. Statens ökade inflytande, inom ekonomiska såväl som andra områden, leder både till en kvantitativ ökning av det byråkratiska statsmaskineriet och till en kvalitativ förändring av dettas natur.

Inom det moderna kapitalistiska samhället urartar arbetarrörelsen genom byråkratisering. Den byråkratiseras i och med att den integreras med den allmänna ordningen och den kan inte integreras utan att bli byråkratiserad. I ett modernt kapitalistiskt samhälle existerar de olika element (tekniskt-ekonomiska, statistiska och "proletära") som utgör byråkratin sida vid sida inte bara med varandra utan också med de egentliga "borgerliga" elementen (produktionsmedlens ägare). Dessa nya element är av ständigt tilltagande betydelse för det moderna samhällets skötsel. I den meningen kan man säga att byråkratins uppkomst motsvarar en slutfas i kapitalkoncentrationen och att det under denna fas, i lika hög

grad som bourgeoisin under den föregående fasen, är byråkratin som personifierar kapitalet.

Denna speciella form av byråkrati kan till sin natur, d.v.s. vad beträffar dess ursprung, historia och sociala roller, förstås i marxismens klassiska kategoriformer. (Det spelar i detta avseende ingen roll att de som idag gör anspråk på att vara marxister tagit så illa vara på sin teoris möjligheter att de inte förmår prestera en historisk-social definition av den moderna byråkratin. De tror att det i deras teori inte finns plats för något sådant som byråkrati, varför de följaktligen förnekar dess existens och talar om moderna kapitalismen, som om i grunden ingenting har förändrats under de senaste 50-100 åren.)

Tredje världen

I det andra typfallet – de ekonomiskt "underutvecklade" länderna – skulle man kunna säga att byråkratin uppstår p.g.a. ett socialt vakuum. Det är i nästan alla underutvecklade samhällen uppenbart att den gamla härskande klassen inte förmår genomdriva industrialiseringen. Utländskt kapital skapar i bästa fall ingenting annat än isolerade områden för den moderna exploateringen. Den unga infödda bourgeoisin besitter varken styrka eller mod att – så som fordras för en verklig modernisering – revolutionisera samhällsstrukturen uppifrån och ner. Vi skulle kunna tillägga att den infödda arbetarklassen, just på grund härav, är alldeles för svag för att spela den roll som tillskrivs den i teorin om "den permanenta revolutionen", alltför svag för att förgöra den gamla härskarklassen och påbörja en social omvandling, som utan avbrott leder från den borgerliga demokratin till socialismen.

Vad händer sedan? Ett underutvecklat samhälle kan stagnera under en längre eller kortare tid – och det är i denna situation som många av dagens underutvecklade länder, vare sig de är nyligen konstituerade eller sedan länge etablerade stater, befinner sig. Detta innebär emellertid i själva verket en relativ och ibland absolut sänkning av den ekonomiska och sociala standarden samt ständiga slitningar inom den gamla jämvikten. Dessa företeelser förvärras nästan alltid av faktorer som skenbart är tillfälliga, men i själva verket oundvikliga, och vitt utspridda i ett samhälle i upplösningstillstånd. Varje rubbning av jämvikten framkallar en – nästan alltid nationellt färgad – kris. Resultatet kan bli en öppen eller förlängd social och nationell kamp (Kina, Algeriet, Kuba, Indokina) eller en så

gott som oundvikligen militär statskupp (Egypten). Dessa två exempel är högst olika men har inte desto mindre gemensamma drag.

I det första exemplet (Kina etc.) utvecklas kampens politiskt-militära ledarskap till en oberoende klass, som styr "revolutionen" och efter "segern" tar landets återuppbyggnad i sina händer. I detta syfte införlivar de omvända element ur de gamla privilegierade klasserna och eftersträvar en viss folklig basis. Samtidigt som de utvecklar landets industri, uppför de den hierarkiska pyramid som blir den nya samhällsstrukturens skelett. Industrialiseringen genomförs naturligtvis enligt den ursprungliga kapitalackumulationens klassiska metoder, vilka innebär en intensiv utsugning av arbetarna och en än intensivare av bönderna, som under mer eller mindre militärt hot tvingas in i en industriell arbetsarmé.

I det andra exemplet (Egypten etc.) eliminerar inte den statstotalitära byråkratin de gamla privilegierade klasserna och deras sociala intressen fullständigt, även om den utövar viss makt över dem. Sådana länders totala industrialisering kan förmodligen bara uppnås genom ännu en våldsam omstörtning. Vad som emellertid är intressant är att *byråkratin i båda fallen undertrycker eller tenderar att undertrycka sig själv till förmån för bourgeoisin som det sociala skikt vilket genomför den ursprungliga kapitalackumulationen.*

Uppkomsten av denna byråkrati vederlade marxismens traditionella kategorier. På intet sätt formades, växte och utvecklades denna nya samhällsklass i det existerande samhällets sköte. Den nya klassen uppstod inte på grund av utvecklandet av nya produktionsmedel, vilkas utbredning blev oförenlig med de gamla sociala och ekonomiska förhållandena. *Det är tvärtom byråkratin som alstrar de nya produktionsformerna.* Byråkratin är inte ens en följd av den normala samhällsförvaltningen, utan av att samhället inte längre är möjligt att förvalta. Den härrör nästan i bokstavlig bemärkelse från ett socialt vakuum. Dess historiska rötter finns ingen annanstans än i framtiden. Att påstå att t.ex. den kinesiska byråkratin är sprungen ur landets industrialisering är uppenbart nonsens. Långt riktigare är däremot att påstå att industrialiseringen är resultatet av byråkratins tillträde till makten. Under den nuvarande epoken kan ett underutvecklat land, i avsaknad av en revolutionär lösning i internationell skala, inte industrialiseras utan att byråkratiseras.

Ryssland

Vad beträffar Ryssland tycks byråkratin där retroaktivt ha spelat den historiska roll, som tillskrevs bourgeoisien under en tidigare period (eller tillskrivs byråkratin i dagens underutvecklade länder) och kan därför i viss mån identifieras med densamma. Den uppstod dock under helt annorlunda förhållanden, just därför att Ryssland 1917 helt enkelt *inte* var ett underutvecklat land utan ett land som, sida vid sida med sin underutveckling, visade fram vissa högt utvecklade kapitalistiska drag (1913 var Ryssland faktiskt världens femte stormakt). Dessa kapitalistiska drag var så väl utvecklade att Ryssland blev skådeplatsen för en *proletär* revolution, som kallade sig själv socialistisk (långt innan detta ord givits en alldeles speciell innebörd – och blivit meningslöst).

Den byråkrati – den ryska – som först kom att bli det moderna samhällets härskande klass, var den slutliga produkten av en revolution som i hela världens ögon föreföll ha gett makt åt proletariatet. På grund härav representerar den ryska byråkratin en alldeles speciell typ av byråkrati (trots att den faktiskt var den moderna historiens först utvecklade) – den är byråkratin som härrör från en arbetarrevolutions urartning, byråkratin som är denna revolutions urartning. Trots att den ryska byråkratin alltifrån första början bestod dels av ett skikt "som styrde det centraliserade kapitalet" och dels av "en samhällsgrupp, vars mål var att med alla upptänkliga medel utveckla industrin" är och förblir detta en sanning.

Arbetarklassens roll i den ryska revolutionen

I vilket avseende kan man, fullt medveten om dess fortsatta utveckling, påstå att Oktoberrevolutionen var en proletär revolution. Trots att maktövertagandet i oktober 1917 organiserades och leddes av bolsjevikpartiet – och trots att detta nästan från allra första början grep makten – måste man ställa denna fråga, om man vägrar att helt enkelt identifiera en klass med det parti som gör anspråk på att representera den.

Många (diverse socialdemokrater, anarkister och socialister) har menat att egentligen hände just inget annat i Ryssland än en statskupp, vilken genomdrevs av ett parti som på något sätt fått arbetarklassens förtroende – men som inte var intresserat av något annat än att konstituera sin egen diktatur, vilket de också lyckades med.

Vi tänker inte diskutera den här frågan akademiskt och har inte för avsikt att fastslå huruvida den ryska revolutionen förtjänar beteckningen ”proletär”. För oss är andra frågor viktigare. Spelade under denna period den ryska arbetarklassen en egen historisk roll? Eller mobiliserades den för att tjäna andra intressen, var den ett infanteri för andra, redan etablerade, krafter? Uppträdde den ryska arbetarklassen som en relativt oberoende kraft i de första årens virvlande malström av handlingar, krav, idéer och organisationsformer? Eller utgjorde den blott ett livlöst instrument, som utan risk och svårighet manövrerades hur som helst och uteslutande mottog impulser av främmande ursprung? Den som har den minsta kännedom om den ryska revolutionens historia tvekar inte på svaret. Proletariatets oberoende roll framträdde med yttersta tydlighet och kan inte förnekas. 1917 års Petrograd var varken 1948 års Prag eller 1949 års Kanton.

Denna oberoende roll framgår, först och främst, av det sätt på vilket arbetarna anslöt sig till bolsjevikpartiet och gav det ett stöd som ingen då kunde ha avtvingat den. Arbetarklassens oberoende roll framgår av relationerna mellan arbetarna och detta parti och det sätt på vilket de spontant accepterade inbördeskrigets umbäranden. Den framgår framförallt av deras spontana aktivitet i februari och juli 1917, och än mer i oktober, då de utan att invänta – och faktiskt ofta i strid

med – partidirektiv exproprierade kapitalisterna. Den framgår av deras egna försök att organisera produktionen. Och slutligen framgår den av de självstyrande organ som upprättades: fabrikskommittéerna och sovjeterna.

Revolutionen möjliggjordes uteslutande genom att arbetarmassornas oerhörda och totala upprorsrörelse, förändrade levnadsvillkor och frihet från såväl patron- som tsarvälde sammanföll med bolsjevikpartiets politik. Sant är att detta parti ensamt, i oktober 1917, gav tydligt uttryck åt arbetarnas, böndernas och soldaternas strävanden och försåg dem med ett absolut närmaste mål – den provisoriska regeringens störtande. Vilket emellertid inte innebär att arbetarna bara stod där som andra fån! Utan dem var partiet såväl inom som utom sina led fysiskt och politiskt obefintligt. Partiet skulle aldrig ha slagit in på en revolutionär väg, om det inte hade varit utsatt för trycket från arbetarnas ständigt allt radikalare ställningstaganden. Och ännu flera månader efter maktövertagandet kunde partiet inte sägas behärska de arbetande massorna.

Denna samstämmighet mellan arbetare och parti, vilken kulminerade i den provisoriska regeringens störtande och bildandet av en övervägande bolsjevistisk regering, var emellertid övergående. På ett mycket tidigt stadium framträdde tydliga tycken på motsättningar mellan partiet och massorna; även om dessa motsättningar, naturligtvis, på grund av själva sin karaktär inte blev så markerade som motsättningarna mellan organiserade politiska tendenser. Arbetarna förväntade sig otvivelaktigen att revolutionen skulle innebära en fullständig förändring av deras egna levnadsvillkor. De visste mycket väl att en *omedelbar* förbättring av de materiella villkoren inte kunde åstadkommas och förväntade sig en sådan först när den var möjlig. Endast de som lider av begränsad föreställningsförmåga analyserar revolutionen utifrån denna enda faktor eller förklarar arbetarnas slutliga missnöje med den nya regimens oförmåga att tillfredsställa arbetarklassens förhoppningar om materiella framsteg. I en bemärkelse började revolutionen med ett krav på bröd. Men redan långt före oktober hade den nått längre: det gällde då livets alla ytringar.

I mer än tre år påbördade sig de ryska arbetarna utan att blinka de svåraste materiella umbäranden för att kunna stödja de arméer, som bekämpade de vita. För dem var det en fråga om frihet från kapitalistklassens och dess statsbildnings förtryck. De i sovjeter och fabrikskommittéer organiserade arbetarna kunde varken före eller, i synnerhet, efter oktober föreställa sig att kapitalisterna skulle tillåtas att stanna kvar. Och när de en gång för alla gjort sig kvitt kapitalisterna, upptäckte de att det var de själva som måste organisera och förvalta produktionen. Det var arbetarna själva, som – i strid med bolsjevikpartiets kurs – expro-

prierade kapitalisterna (nationaliseringsdecretet av sommaren 1918 bekräftade bara fullbordat faktum). Och det var arbetarna själva som fick igång fabrikerna igen.

Den bolsjevistiska politiken

Bolsjevikerna såg saker och ting helt annorlunda. Partiet hade *ett* klart perspektiv efter oktober (tvärtemot den stalinistiska och trotskistiska mytologin finns det dokumenterade bevis på att partiet trevade i mörker efter maktövertagandet) – det att på "statskapitalistisk" grund etablera en "välorganiserad" ekonomi, vilken skulle underkastas "arbetarklassens politiska makt".³ Denna makt skulle utövas av bolsjevikpartiet, "arbetarpartiet" – socialismen (varmed Lenin uppenbart menar "produktionens kollektiva förvaltning") blev en senare fråga.

Allt detta var inte bara en "kurs", inte bara ett påstående eller en tanke. Partiets mentalitet och mest djupgående attityder var uppifrån och ner genomsyrade av en obestriddlig övertygelse att det helt och hållet var *dess* uppgift att förvalta och styra. Denna övertygelse fanns där långt före revolutionen, vilket Trotskij själv visar när han i sin biografi över Stalin diskuterar "kommittémentaliteten", och delades av så gott som alla dåtidens socialister (några få undantag: Rosa Luxemburg, Gorter-Pannekoek-strömningen i Holland, de tyska "vänsterkommunisterna"). Den tilltog oerhört i styrka genom maktövertagandet, inbördeskriget och partimaktens konsolidering. Trotskij gav ett fulländat uttryck åt denna attityd, när han proklamerade partiets "historiska förstfödsrätt".

Denna attityd var mer än en sinnesstämning; den blev efter maktövertagandet en del av den verkliga sociala situationen. Parimedlemmarna iklädde sig styrelseposter inom alla samhällslivets områden – delvis naturligtvis för att "något annat var omöjligt" – men detta betydde i sin tur att det blev allt svårare att handla i motsättning till partiet, vad än detta tog sig för.

Kollektivt var partiet, och inom kort bara dess "höjdare", den enda verkliga maktinstansen. Så gott som omgående efter oktoberhändelserna, reducerades sovjeterna till intet annat än dekorativa institutioner (som belägg härför kan det vara av intresse att nämna att sovjeterna *överhuvudtaget inte spelade någon roll* i de hetsiga diskussioner, som föregick fredsfördraget i Brest-Litovsk, våren 1918).

Om det är sant att människornas medvetande bestäms av deras faktiska sociala villkor, vore det en illusion att begära av bolsjevikpartiet att det skulle ha handlat på ett sätt som inte stämde överens med dess faktiska sociala position, den samhällsregerande organisationens: d.v.s. partiets synpunkt behövde inte längre nödvändigtvis överensstämma med samhällets.

Arbetarna bjöd inte denna utveckling, eller snarare detta plötsliga avslöjande av bolsjevikpartiets egentliga natur, något allvarligt motstånd. Vi har i varje fall inga direkta belägg härför och kan inte peka på några tydliga uttryck för arbetarnas oberoende aktivitet mellan exproprierandet av kapitalisterna – fabriksövertagandena (1917-1918) och Petrogradstrejkerna-Kronstadtopproret (1920-21); en tystnad som delvis förklaras av inbördeskriget, de fortlöpande mobiliseringarna, de omedelbara praktiska problemen (produktionen, livsmedelsleveranserna o.s.v.), problemens svårtydbara karaktär och, framför allt, av arbetarnas förtroende för "sitt" parti.

Arbetarnas hållning var uppenbarligen sammansatt av två element. Å ena sidan en önskan att göra sig kvitt allt herravälde och att själva ta hand om de egna affärerna, och å andra sidan en tendens att anförtro makten åt det enda parti, som visat sig vara oförsonlig motståndare till, och som lett kampen mot, kapitalisterna. Motsättningarna mellan dessa två element insågs inte tydligt just då; och man är frestad att påstå att en sådan insikt vid den tiden var *omöjlig*.

Insikten *fanns* emellertid, och klar som korvspad dessutom, *inom* själva partiet. Där fanns också tendenser, som med förvånansvärd klarhet och framsynthet motsatte sig partiets kurs och den hastiga byråkratiseringen – dessa tendenser utgjordes av "vänsterkommunisterna" (i början av 1918), den "demokratiska centralism"-gruppen (1919) och "arbetaroppositionen" (1920-21).⁴

Dessa grupperns idéer var ett uttryck för de arbetande partimedlemmarnas, och otvivelaktigen för utanför partiet stående proletära grupper, reaktion mot ledarskapets statskapitalistiska drag. De var ett uttryck för det som skulle kunna kallas "marxismens andra komponent"; den komponent som förordar arbetarnas egna aktioner och som hävdar att arbetarnas frigörelse kan förverkligas bara genom deras egen aktivitet.

Dessa oppositionsgrupper besegrades en efter en och krossades, tillsammans med Kronstadtopproret, för gott 1921. Det fjärran eko av deras kritik av byråkratin, som efter 1923 genljuder i den trotskistiska "vänsteroppositionens" göranden och låtanden, är inte alls av samma betydelse. Trotskij opponerade sig mot byråkratins *felaktiga politiska kurs* och mot dess överdrivna maktbefogen-

heter. Han ifrågasatte aldrig byråkratins egentliga natur. Så gott som intill slutet av sin levnad ignorerade Trotskij de problemställningar som oppositionsgrupperna 1918-21 formulerade; problemställningar som "Vem skall förvalta produktionen?" och "Vad förväntas proletariatet att företa sig under proletarietets diktatur – förutom att arbeta hårt och lyda 'sitt' partis order?"

Vi kan således dra slutsatsen att det var inte 1927, inte 1923, nej inte ens 1921 som spelet spelades och förlorades, utan långt tidigare: under perioden 1918-1920. För att 1921 ställa situationen till rätta igen skulle ha krävts en revolution i ordets vidaste bemärkelse. Ett enda uppror, som det i Kronstadt, förmådde – som utvecklingen visade – inte åstadkomma några väsentliga förändringar. Kronstadt blev en varning som fick bolsjevikpartiet att korrigera vissa andra misstag (huvudsakligen de som berörde bondeklassen och förhållandet mellan stads- och lantekonomin). En varning som ledde till att den av det ekonomiska sammanbrottet förorsakade spänningen släppte en aning och till att man tog itu med den ekonomiska rekonstruktionen. Denna "rekonstruktion" var emellertid strängt begränsad till att genomföras i enlighet med den byråkratiska kapitalismens riktlinjer.

I själva verket var det mellan 1917 och 1920, som bolsjevikpartiet så effektivt grundlade sin maktställning, att det skulle ha fordrats vapenmakt för att fördriva den därifrån. Osäkerheten i dess kurs eliminerades snart, oklarheterna utplånades och motsägelserna upplöstes. I den nya staten var proletarietets uppgift att arbeta, att låta sig mobiliseras och om nödvändigt att dö i egenskap av den nya maktens värn. Det måste överlåta sina mest "medvetna" och "dugliga" element till "sitt" parti, där dessa förväntades bli samhällets regeringsherrar. Arbetarklassen skulle vara "aktiv" och "deltagande" närhelst makten så fordrade; men blott och bart i den utsträckning som makten fordrade. Den skulle i alla väsentligheter oeftergivligen ledas av partiet. Eller som Trotskij under denna period uttryckte saken i ett dokument, som i oerhörd omfattning sprids inom och utom Ryssland: "Arbetaren träder icke i någon affärsförbindelse med sovjetstaten, nej arbetaren har plikter mot staten och är underkastad hela dess ordning, därför att staten är *hans* stat."⁵

Produktionsförvaltningen

Arbetarklassens roll inom den nya statsbildningen var uppenbar. Den var den entusiastiske men passive åskådarens roll. Arbetarens roll i produktionen var mindre klar. Den skulle vara densamma som förut, under privatkapitalismen, förutom att de som hade "vilja och förmåga"⁶ utvaldes som efterträdare till de fabriksdirektörer som flytt landet. Bolsjevikpartiets mest angelägna problem under denna period var inte "hur kan arbetarnas övertagande av produktionsförvaltningen underlättas?" utan "hur får man på kortast möjliga tid fram ett skikt av ekonomiska administratörer och direktörer?" De officiella dokumenten från denna tid berövar en alla tvivel på att så inte var fallet. Så gott som från allra första början var *det av Lenin och Trotskij ledda bolsjevikpartiets öppettillkännagivna mål* att skapa en (nödvändigtvis ekonomisk privilegierad) byråkrati, ett administrativt skikt, som skulle förvalta produktionen.

Detta ansågs uppriktigt vara en socialistisk politik – eller rättare en "administrativ teknik", som kunde användas i socialismens tjänst, emedan det administrerande skiktet skulle ställas under, "den av sitt kommunistiska parti personifierade", arbetarklassens kontroll. Enligt Trotskij hade beslutet att låta en direktör i stället för en arbetarkommitté utgöra fabriksledningen ingen politisk betydelse: "Detta kan från administrativt teknisk synpunkt vara riktigt eller ej ... Det vore alltså ett grovt misstag om man förväxlade frågan om proletarietets makt med frågan om driftsråden i spetsen för företagen. Proletarietets diktatur kommer till uttryck i upphävandet av den enskilda äganderätten till produktionsmedlen och i den makt som de arbetandes kollektiva vilja har över hela sovjetssystemet, men alls icke i de enskilda ekonomiföretagens förvaltningsformer."⁷

Trotskij uttrycker "de arbetandes kollektiva vilja" är en omskrivning för bolsjevikpartiets vilja. Till skillnad från vissa av sina nutida "försvarare" erkände bolsjevikledarna detta oförbehållsamt. Trotskij skrev vid den tiden: "I att 'byta ut' arbetarklassens makt mot partiets makt ligger ingenting tillfälligt och i grund och botten är alls inget 'utbytande' heller för handen. Kommunisterna ger uttryck åt arbetarklassens grundläggande intressen. Det är endast naturligt, att

kommunisterna i en tid då historien ställer dessa intressen i hela deras vidd på dagordningen blir arbetarklassens i sin helhet erkända representanter.”⁸

Man kan utan svårighet leta fram tjugtals av citat, där Lenin ger uttryck för samma idé.

Å andra sidan har vi således direktörernas obestridda och enbart av partiet kontrollerade (förekom egentligen alls någon kontroll?) maktställning inom fabriker och å andra sidan partiets obestridda och av ingen kontrollerade makt över samhället. Ingen kunde i det läget förhindra att dessa två makter och de socialgrupper som personifierade dem smalt samman, och inte heller att en orörlig byråkrati, som dominerade alla samhällslivets yttringar, alstrades. Processen kan ha påskyndats eller konsoliderats av de icke-proletära elementens massflykt till segrarsidan, in i partiet – men detta var en *verkan av* och inte en *orsak till* partiets politik.

Oppositionen mot denna politik kom inom partiet klarast till uttryck under de diskussioner om ”fackföringsfrågan” som (1920-21) föregick tionde partikongressen. Formellt gällde frågan fackföreningarnas roll i fabriker och ekonomis förvaltning. Diskussionen drog oundvikligen än en gång uppmärksamheten till problem som ”enmansförvaltningen” i fabriker och ”specialisternas roll”; frågor som under de senaste två åren hade debatterats bittert och ingående.⁹

Lenins, och partiledningens, hållning var i korthet att produktionen skulle förvaltas av enskilda (antingen av borgerliga specialister eller av arbetare som utvalts på grund av ”vilja och förmåga”) under partikontroll. Fackföreningarnas uppgift var att uppfostra arbetarna och att försvara dem mot deras ”egna” ledare och deras ”egen” stat. Arbetaroppositionen ville att produktions- och ekonomiförvaltningen successivt skulle anförtros åt, på fackföreningarna grundade, ”arbetarkollektiv inom fabriker”, den ville att ”enmannaförvaltningen” skulle ersättas av ”kollektiv förvaltning” och att specialisternas och teknikernas roll skulle reduceras. Arbetaroppositionen underströk att produktionens efter-revolutionära utveckling inte bara var ett administrativt eller tekniskt problem utan framför allt ett socialt och politiskt, vars lösning var avhängig tillgodogörandet av arbetarmassornas initiativ- och skaparkraft. Den kritiserade såväl statens och partiets byråkratisering (redan då tillsattes alla poster genom utnämning uppifrån och ner och inte genom val) som partiets allt mer uppenbara fjärande från arbetarklassen.

På en del av dessa punkter var Arbetaroppositionens idéer något förvirrade. Diskussionen tycks på det hela taget ha förts på ett abstrakt plan och de föreslagna lösningarna rörde formen, fasaden, snarare än grunden. (Grunden hade hur

som helst slagits fast annorstädes.) Oppositionen (liksom Kollontaj i sin skrift) skilde inte klart mellan specialisternas och teknikernas viktiga roll som specialister och tekniker under arbetarnas kontroll och deras förvandling till produktionens okontrollerade förvaltare. Oppositionen presterade en allmän kritik av specialisterna och teknikerna, vilket lämnade fältet öppet för utfall från Lenin och Trotskij som lätt kunde bevisa att utan tekniska experter skulle fabrikena inte kunna existera. De kom emellertid successivt fram till den förvånande slutsatsen att dessa experter, på grund av denna enda anledning, skulle tillåtas besitta diktatorisk makt över hela fabriksförvaltningen. Oppositionen kämpade med näbbar och klor för "kollektiv förvaltning" i motsats till "enmannaförvaltning" – en tämligen formell aspekt på problemet ("kollektiv förvaltning" kan i själva verket vara lika byråkratisk som "enmannaförvaltning"). Diskussionen förbigick det egentliga problemet: frågan om vem eller vilka som skulle besitta den verkliga bestämmanderätten. Trotskij skrev således: "De arbetandes självverksamhet bestämmes och mätes icke av om tre arbetare eller en enda man står i spetsen för företaget utan bestämmes av mer djupgående faktorer och förhållanden."¹⁰

Detta besparar honom från att behöva diskutera det verkliga problemet, d.v.s. relationerna mellan den "ende" och de "tre" – förvaltarna och företagens arbetare.

Oppositionen gjorde sig också skyldig till en viss fetischdyrkan av fackföreningarna vid en tid då fackföreningarna redan så gott som uteslutande underställts partibyråkratins kontroll: "En fortsatt 'oavhängighet' för fackrörelsen är i proletärrevolutionär tid lika omöjlig som blockpolitiken. Fackförbunden blir de viktigaste ekonomiska organen för det till makten nådda proletariatet. Därigenom faller de under det kommunistiska partiets ledning. Icke endast fackrörelsens principiella frågor utan också de allvarliga organisationskonflikterna inom dem avgöras av vårt partis centralkommitté."¹¹

Dessa ord författade Trotskij som svar på Kautskys kritik av den bolsjevistiska maktens antidemokratiska natur. Den springande punkten är att Trotskij med säkerhet inte hade någon anledning att överdriva graden av partiets herravälde över fackföreningarna.

Arbetaroppositionen formulerade emellertid, sina svagheter och förvirringar till trots, det verkliga problemet: "Vem skall förvalta produktionen i en arbetarstat?" Och den gav det rätta svaret: "Arbetarnas kollektiva organisationer". Vad partiledningen eftersträvade och redan tvingat fram – och här rådde ingen oenighet mellan Lenin och Trotskij – var en ovanifrån styrd hierarki. Vi vet att det var deras uppfattning som levde vidare. Och vi vet varthän deras "seger" har lett.

Mål och medel

Striden mellan Arbetaroppositionen och bolsjevikpartiets ledning sammanfattar de varandra motsägande element som sida vid sida existerat inom marxismen i allmänhet och inom dess ryska variant i synnerhet.

För sista gången i den marxistiska rörelsens historia uppfordrade Arbetaroppositionen till massornas egen aktivitet, förlitade sig på proletariatets egen skaparkraft och bar fram den djupa övertygelsen att den socialistiska revolutionen förebådade en alltigenom ny period i mänsklighetens historia; en period där den föregående periodens idéer var utan värde och samhällsstrukturen skulle återuppbyggas alltifrån rötterna och upp. Oppositionens förslag utgör ett försök att i ett politiskt program för ett grundläggande område – produktionen – förkroppsliga dessa idéer.

Den leninistiska åskådningens seger representerar det andra marxistiska elementets seger; det som sedan länge (också hos Marx) vuxit fram som den socialistiska tankens och praktikens dominerande element. Det finns en idé som nästan likt en hemsökelse återkommer gång efter annan i Lenins tal och artiklar från denna tid – nämligen idén att Ryssland måste ta lärdom av de utvecklade kapitalistländerna, att – om man ville resa sig ur underutveckling och kaos – fanns det inte mer än ett sätt: att öka produktionen och arbetsproduktiviteten. Det var med andra ord nödvändigt att tillämpa kapitalistiska rationaliserings- och förvaltningsmetoder och kapitalistiska arbetssubventioner. För Lenin var allt detta inget annat än "medel" som fritt kunde tjäna ett fundamentalt motsatt historiskt mål – socialismens uppbyggande.

På samma sätt skilde Trotskij, när han diskuterade militarismen, armén – dess struktur och metoder – från det samhällssystem den tjänade. Han menade att den borgerliga militarismens och arméns huvudsakliga fel låg i att den tjänade bourgeoisin. Om det inte vore för detta skulle ingen anledning till kritik finnas. Hela skillnaden, menade han, låg i frågan: "Vem befinner sig vid makten?"¹² Likadant förhöll det sig med proletariatets diktatur som alls inte uttrycktes i "de enskilda ekonomiföretagens förvaltningsformer".¹³

Idén att samma medel inte kan användas i olika måls tjänst, att ett inre samband föreligger mellan de använda verktygen och det uppnådda resultatet, att varken fabriker eller armén är enkla "medel" eller "verktyg" utan sociala strukturer, inom vilka två fundamentala sidor (produktion och tvång) av den mänskliga samlevnaden är organiserade – alla dessa, för marxisterna ursprungligen uppenbara, idéer "glömdes bort" totalt. Produktionen skulle utvecklas med hjälp av metoder och strukturer som "bevisat sin användbarhet". Att dessa metoders stora bevis var *kapitalismens* utveckling som samhällssystem, och att vad en fabrik producerar inte bara är kläder och stål utan också proletariat och kapital, lämnades fullständigt utan avseende.

Bakom denna glömska dväljes uppenbarligen något annat. Just då var det naturligtvis en desperat angelägenhet att öka produktionen och få den sammanbrutna ekonomin på fötter. Denna angelägenhet dikterar emellertid inte nödvändigtvis valet av "medel". Att det för bolsjevikledarna syntes uppenbart att de kapitalistiska metoderna var de enda *effektiva* berodde på att de var djupt övertygade om att kapitalismen var det enda effektiva rationella *produktionssystemet*. De ville uppriktigt avskaffa både den privata äganderätten och marknadsförvirringen, men inte den organisationsform som kapitalismen inom produktionen hade utvecklat. De ville förändra *ekonomin*, äganderättsförhållandena och välståndsfördelningen, men inte vare sig relationerna mellan de arbetande människorna eller själva arbetets natur.

På ett än djupare plan var deras filosofi framförallt en filosofi, som eftersträva produktionskrafternas utveckling. I detta avseende var de sanna lärjungar till Marx – eller åtminstone till en viss sida hos Marx; en sida som blev förhärskande i hans senare arbeten. Produktionskrafternas utveckling föresvävande bolsjevikerna, om inte som det yttersta målet så i varje fall, som det *huvudsakliga* medlet, eftersom allt annat skulle följa som en biprodukt därav och således måste underordnas det. Människan också, naturligtvis. Här följer några illustrativa citat:

"I regel försöker människan undandra sig arbetet ... Man kan säga att människan är en riktig latmask."¹⁴

För att bekämpa denna lättja måste alla metoder som visat sig effektiva tillämpas: tvångsarbete – vars natur till fullo förändras, om det åläggs av en "revolutionär diktatur"¹⁵ - samt tekniska och finansiella metoder:

"Under kapitalismen hade betalningssystemet 'per styck eller genom ackord', tillämningen av Taylorsystemet o.s.v., syftet att stegra utnyttjandet av arbetaren genom att avpressa honom en överskottsprofit. Inom den socialiserade produktionen har lön per styck, premier o.s.v. syftet att öka samhällsproduktionens

mängd och därigenom också höja det allmänna välståndet. De arbetare, som mer än andra gagnar det allmänna bästa får rätt till en större del av samhällsproduktionen än lata, lastbara eller oordentliga arbetare.”¹⁶

Dessa ord är inte fallna från Stalins mun 1939 – utan från Trotskij 1919.

Det är förvisso svårt att föreställa sig det socialistiska återuppbyggandet av produktionen under den första efter-revolutionära perioden utan något som helst ”arbetstvång”, i stil t.ex. med ryska revolutionens ”Den som icke arbetar, han skall heller icke äta”. För att alls kunna garantera någon jämlikhet mellan det arbete som utförs av olika delar av befolkningen och på olika arbetsplatser och fabriker, måste antagligen vissa arbetsindex fastställas. Men alla Trotskij's spetsfundiga förvrängningar av det faktum att ”det fria arbetet” aldrig existerat i historien (och bara kommer att existera i ett tillstånd av fulländad kommunism) får inte lura oss att rusa förbi själva kruxen, de väsentliga frågorna: *vem eller vilka* fastställer dessa normer och *vem eller vilka* beslutar om och reglerar ”arbetstvånget”? Kollektiva organisationer som arbetarna själva bildat? Eller en speciell specialgrupp vars uppgift är att förvalta andras arbete?

”Att förvalta andras arbete” – är inte detta hela exploateringscirkelns början och slut? Alltifrån första dagarna av sitt maktövertagande förkunnande och efterstävade bolsjevikpartiet nitiskt ”behovet” av att inom produktionen förvalta andras arbete (och inom politiken och samhällslivet andras aktivitet), behovet av ett speciellt och separat ledarskap för fabriker och behovet av ett statsförvaltande parti. I den utsträckning som ideologierna spelar någon roll i den historiska utvecklingen – och i den slutliga uppgörelsen är deras roll ofantlig – var den bolsjevistiska (och vissa delar av den marxistiska som låg till grund för den) ideologin av avgörande betydelse för den ryska byråkratin framväxt och utveckling.

Noter

¹ Se "Redaktionellt" i nr 1 av *Socialisme ou Barbarie* (1949). Engelsk översättning: *Socialism Reaffirmed*, publicerad som pamflett av *Solidarity* 1961.

² *Arbetaroppositionen*, publicerad i *Pravda* den 25 jan 1921.

³ Speciellt intressant för belysandet härav är Lenins referat på Kommunistiska internationals fjärde kongress den 13 november 1922, "Fem års rysk revolution och världsrevolutionens perspektiv" (Lenin, *Valda verk* 2:2, sid. 727-744, där han i skuggan av Kronstadtopproret och den strax därefter proklamerade "Nya ekonomiska politiken", NEP, behandlar sin 1918 skrivna artikel "Vänsterbarnslighet och småborgerlighet" (Lenin, *Skrifter*, fjärde ryska upplagan, band 27, sid. 291-319). I denna artikel talar han rent ut om önskvärdheten av statskapitalismens snara införande i Ryssland och skriver bl.a.: "Historien tog 1918 en så originell utveckling att den samtidigt framställde två halvor av socialismen, vilka likt två blivande kycklingar existerade samtidigt inom den internationella imperialismens skal. 1918 förkroppsligar Tyskland och Ryssland å ena sidan det mest slående materiella förverkligandet av socialismens ekonomiska, produktiva och socialekonomiska villkor och å andra av dess politiska villkor." (Lenin, *Selected Works*, vol. VII, s. 365) [delvis ö.a.]

⁴ En utförlig redogörelse för dessa oppositionsgruppers idéer finns i de historiska noter, som följer på *Solidarity's* utgåva av Kollontajs *Arbetaroppositionen*.

⁵ *Kommunismen och terrorn (Anti-Kautsky)* Sthlm 1921, Frams förlag, s. 236.

⁶ Samma verk, s. 228.

⁷ Samma verk, s. 227.

⁸ Samma verk, s. 153-154.

⁹ Kollontajs broschyr innehåller en redogörelse för de olika synpunkterna. Liksom *Solidarity*-utgåvans noter.

¹⁰ *Kommunismen och terrorn (Anti-Kautsky)*, s. 226.

¹¹ Samma verk, s. 155.

¹² Samma verk, s. 241.

¹³ Samma verk, s. 227.

¹⁴ Samma verk, s. 186. [Denna ytliga, borgerligt positivistiska, uppfattning kullkastade f.ö. Marx redan 1844 i de *Ekonomisk-filosofiska manuskripten*, om än abstrakt-filosofiskt.]

¹⁵ Samma verk, s. 200.

¹⁶ Samma verk, s. 209-210.